

Сфрагістика і геральдика

Роман О. Климкевич

РУСЬКИЙ ЛЕВ В ЕМБЛЕМАХ МІСТА ЧЕНСТОХОВИ І КНЯЗЯ ВОЛОДИСЛАВА ОПОЛЬСЬКОГО

1377-го року зложив Володислав Опольський на Ясній горі поблизу Ченстохови чудотворну ікону Белзької Богоматері (т. зв. опісля «Чорну Мадонну») і правдоподібно того ж самого року наділив він це шлеське місто ще одною пам'яткою староукраїнської історії, а саме гербовим виображенням галицько-валинського лева Романовичів, яке збереглося в міських емблемах аж по наші часи.

Висловлений деякими польськими й німецькими істориками погляд, що Ченстохова одержала німецьке міське право щойно 1502-го року від польського короля Олександра I Ягайлончика (1501—1506), не відповідає історичній дійсності та одним із головних доказів на його помилковість є якраз давність і зміст міських емблем. Початки міської сфрагістики Ченстохови сягають другої половини XIV-го століття, отже самозрозуміло, що місто вже тоді користувалося німецьким самоврядним правом. Відтоді ж видніє в печатах і гербах Ченстохови виображення руського лева, яким користувався у своїх емблемах Володислав Опольський, який від 1372-го до 1378-го років правив Руським Королівством в імені Людвика Великого (угорського короля від 1342-го до 1382-го років), як «пан і дідич» Руської Землі, і який рівночасно був князем Опольської, як теж князем і паном Велюнської земель, втрачених для нього 1396-го року. В склад Велюнського князівства входили околиці Ченстохови, отже бачимо, що надання самоврядного міського права та створення міського герба з виображенням руського лева могло відбутися між 1372 роком, коли Володислав набув право користуватися руським гербовим левом і 1396, коли він втратив Ченстохову. Найправдоподібніше сталося це 1377-го року, коли Володислав Опольський став осаджувати на Ясній горі Павлінських ченців і коли передав їм дорогоцінну староукраїнську ікону (будова Павлінського монастиря була завершена 1782-го року).

Найдавніша збережена міська печать Ченстохови знаходилася до II-ої Світової війни (можливо, що знаходиться й досі) в Музею Чапських у Кракові, прикріплена до документів із 1564-го й 1646-го років. Вона округла, має в промірі 43 мм., а в печатному полі виображений мур твердині із сімома зубцями й відчиненими воротами та трьома гостроверхими вежами, з яких обидві крайні вищі й увінчані двома

гербовими тваринами: права левом у скоку, зверненим у свою ліву сторону, а ліва орлом, зверненим у свою праву сторону. Довкільний напис, що починається хрестиком, звучить: S · CIVITATIS · CZENST-NICO.

Повністю погоджуємося з М. Гумовським,¹ передовим польським сфрагістом, що стиль печатної цілоти й вигляд літер вказують виразно на кінець XIV-го століття (від себе додамо ще, що в користь такого погляду промовляє теж правопис довкільного напису). Крім М. Гумовського подає репродукцію цієї ж печаті інший польський сфрагіст, В. Віттіг,² який чомусь, подаючи теж свої пояснення, в виображенні опольського гербового орла добачив крука... Погоджуємося теж з М. Гумовським, що описана вище печать була виготовлена з найбільшою правдоподібністю 1377-го року, отже за панування Володислава Опольського, а крім того вважаємо, що вона є не тільки найдавнішою збереженою, але теж найдавнішою виготовленою для урядового вжитку Ченстохови печаттю. Пізніше печаті Ченстохови подібні до найдавнішої (їхній докладніший розгляд вийшов би поза рамці нашої статті) і щойно в XVIII-ому столітті замінено зображення опольського орла безпідставним і незрозумілим зображенням грифа, що сталося правдоподібно з причини затрачення традиції й незнання історичної символіки цього ж герба. Руського лева ніколи не заторкнено, а непорозуміння в справі орла-грифа-крука сьогодні вже вияснене.³

У гербі міста Ченстохови бачимо одну головну (мур з трьома вежами) та дві побічні (лева й орла) фігури. Не знаємо, чи трьохвежата брама є в цьому випадку частою й під впливом німецької геральдики розповсюдженою гербовою фігурою, яка вказує на те, що дана місцевість має гідність міста, чи може вона є приблизним виображенням одної із дійсних стародавніх трьохвежатих оборонних споруд Ченстохови. Нерівність висоти трьох веж говорила б у користь останньої можливості, чого ми однак не можемо твердити, не маючи під рукою дотичних історичних архітектурних ілюстрацій. Галицько-волинський лев вказує на гідність Володислава Опольського, як князя Руської землі, а орел шлеських П'ястів відноситься до дідичних володінь князя. Сполука барв у даному гербі не представляла його творцям жодних труднощів, бо вона в руському й опольському гербах тотожна: руський лев золотий у блакитному полі, а опольський, чи — точніше кажучи — горішньо-шлеський, орел теж золотий у блакитному полі (між іншим виступає він приблизно тридцять разів у горішньо-шлеських міських гербах). В висліді постала ось яка сполука барв міського герба: щитове поле блакитне, трьохвежата брама срібна, а лев і орел золоті. Зворот руського лева в його ліву сторону незгідний

¹ Gumowski, M.: Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku. Toruń, 1960. Str. 58—59; Ilustr. Tabl. VI, № 66.

² Wittyg, W.: Pieczęcie miast dawnej Polski. Kraków, 1905. Str. 47.

³ Gumowski, M.: Herby miast polskich. Warszawa, 1960, Str. 156.

з його найдавнішими взірцями, одначе в цьому випадку він частинно-виправданий; герботворці хотіли, щоб обидві гербові тварини були звернені одна до одної. Бачимо отже, що в гербі Ченстохови зберігся не тільки рисунок лева Романовичів, але збереглася теж по наші часи староукраїнська державно-династична барвосополюка.

Справу руського лева в гербі міста Ченстохови розглянули ми вже раз коротко в одній науково-популярній статті,⁴ одначе в теперішній статті хочемо приглянутися даному гербові докладніше, порівнюючи його до інших гербових зображень на печатках Володислава Опольського, як теж на його руських монетах.

Маєстатна⁵ печать князя, округла, з проміром 88 (за деякими даними 90) мм. і прикріплена до документу з 1378-го року, зберігалася у Львові в збірці графів Лосів (можливо, що зберігається досі в львівських архівах). Зображений у печатному полі сам князь у лицарському уборі, сидячи на престолі з піднятим мечем у правиці. Праворуч від нього готичний щит з виображенням опольського орла, а ліворуч такий же щит з виображенням руського лева (обидві гербові тварини звернені правильно в свою праву сторону). Довкільний напис, що починається хрестиком, звучить: LADISLAUS · DEI · GRACIA · DUX WIELUNENSIS · ET · TERRE · RUSSIE · DOMIN · ET · HERES (Володислав Божою Милістю (Удільний) Князь Опольський Велюнський і Землі Руської Пан і Дідич). Гарну репродукцію цієї печаті подає М. Гумовський,⁶ а менше виразні зображення можна знайти в деяких ілюстрованих виданнях з царини української історії.⁷ Порівнявши цю печать з печаттю й гербом Ченстохови, приходиться ствердити дивне явище: на маєстатичній печаті шлесько-п'ястівський орел займає перше (праве) місце, а руському левові дане друге, себто ліве (такий же гідностевий порядок помічаємо теж у напечатній титулятурі). Зате в печатках і в гербі міста Ченстохови, отже — дивним дивом — на польській землі, руському левові призначено більше почесне місце (праве),

⁴ Климкевич, Р. О.: Золотий лев Романовичів. «Шлях», ч. 25. Філадельфія, 1963.

⁵ В українській сфрагістичній літературі вживається подекуди й деколи термін маєстатична печать, що неправильно й негочно. Прикметник «маєстатична» викликає враження, яке робить на глядача художня праця творця даної печаті, а прикметник «маєстатична» означає її гідність чи її ступінь у протилежності до печатей канцелярйних, секретних тощо (на т. зв. «маєстатній» печаті зображена завжди ціла постать даного володаря, коли на інших печатках зображені герби, ініціали й т. п.). Маєстатна печать часами може не робити маєстатичного враження, а маєстатично може теж виглядати немаєстатна печать (правильними українськими термінами були б тут «величчя» і «величностева» печать).

⁶ Gumowski, M.: Handbuch der polnischen Siegelkunde. Graz, 1966. S. 55 u. 57; S. 136, № 113.

⁷ напр.: Грушевський М.: Ілюстрована Історія України (всі видання), стор. 146 і Крип'якевич, І. і Голубець, М.: Велика Історія України (обидва видання), стор. 374.

ніж опольському орлові. З геральдичної точки розу міський герб цілком правильний, бо лев представляє Руське Королівство, яке в документах Людовіка Угорського виразно відрізняється від Угорського й Польського Королівств, а золотий орел зображав тільки Опольське удільне князівство, себто герцогство. З цього виходило б, що власник печаті почувався в першу чергу таки як Володислав III Опольський і що волость його предків значила для нього більше, ніж княже намісництво, хоч і «дідичне», на Руській землі.

Руські монети Володислава Опольського (з латинським написом «Монета Руси») для нас у цьому випадку менше цікаві; на них — поруч княжого ініціалу чи монограму — знаходиться тільки одне гербове зображення, а саме руський лев.

Насувається тепер питання, чи Володислав Опольський, втративши 1378-го року руське намісництво, зрікся свого руського титулу й герба, чи може користувався ними, як претенсійними, далі. Відповідь на це питання дає одна із його збережених сигнетних печатей з 1386-го боку (теперішнє місце її збереження нам невідоме), вона округла з діаметром 33 мм.⁸ Довгільний напис звучить: LADISLAUS • DUX • OPOLIEN • DNS • WELUN • ET • TR • RUSSIE (Володислав (Удільний) Князь Опольський Пан Велюнський І Землі Руської). На печаті зображені три герби: Опольського й Велюнського князівств і Руської землі, себто лев.

На жаль не зберігся жодний рисунок чи малюнок княжої корогви чи княжого стягу Володислава Опольського. Все таки на основі загально прийнятих в XIV-ому столітті прапорницьких звичаїв можемо з найбільшою правдоподібністю припускати, що вони до 1378-го року, а може навіть і пізніше, були блакитні з золотими зображеннями горішньо-шлезького орла й руського лева. Справа міського прапора Ченстохови нас не цікавить, бо в середньовіччі користувалися прапорами тільки надморські міста (як мореплавськими майвами).

Те, що Володислав Опольський навіть по втраті галицької волости вживав титулу «пана Руської землі», включаючи галицько-волинського гербового лева, самозрозуміле, беручи до уваги його невдалу спробу здобути львівський престіл ще раз 1387-го року. Очевидно, що від 1372 до 1396 років користувався він напечатними зображеннями без руського лева й без дотичного титулу, які були виготовлені для місцевого урядового вжитку на Шлезьку, на Куявах і в інших його позаруських володіннях (ілюстрації й описи його печатей знаходимо теж у працях Ф. Пекосінського⁹ й К. Стрончинського.¹⁰

⁸ Gumowski, *ibidem*, Taf. XXIII, Nr. 267 u. S. 155.

⁹ Piekosiński, F.: *Pieczczę polskie wieków średnich*. Kraków, 1899 (Uzupełnienie I do pieczęci polskich, „Herold”, 1906; Uzupełnienie II do pieczęci polskich, „Wiad. Num. Arch.”, 1934, 1935).

¹⁰ Stronczyński, K.: *Pobieżny przegląd pieczęci Piastów*. Warszawa, 1881 (Uzupełnienia do przeglądu pieczęci Piastów, „Przegl. bibliog. Arch.”, Warszawa, 1882).

Цікаво, що в галицькій міській геральдиці не знайшов собі місця золотий опольський орел, хоч Володислав Опольський, який був зацікавлений розвитком міст і який надавав галицьким місцевостям німецьке міське право, міг згідно з поширеним у середньовіччі звичаєм умістити в не одному новоствореному міському гербі свого родового орла, як він це зробив, уміщуючи в гербі Ченстохови руського лева.